

**INSTYTUT ROZWOJU WSI I ROLNICTWA
POLSKIEJ AKADEMII NAUK**

Piotr Bębenek

**ROZWÓJ LOKALNY I REGIONALNY POPRZEZ
PROGRAMY ODNOWY WSI
(STUDIUM DLA WOJEWÓDZTWA OPOLSKIEGO NA TLE
WYBRANYCH REGIONÓW UNII EUROPEJSKIEJ)**

Autoreferat pracy doktorskiej

**Promotor:
dr hab. Krzysztof Malik, prof. PO**

**Recenzenci:
prof. zw. dr hab. Krystian Heffner (IRWiR PAN Warszawa)
prof. dr hab. inż. Grzegorz Szychalski (Politechnika Koszalińska)**

Warszawa 2012

BUDOWA PRACY

Wstęp

Rozdział 1. EUROPEJSKI PROGRAM ROZWOJU W ZAKRESIE OBSZARÓW WIEJSKICH

- 1.1. Kształtowanie się koncepcji rozwoju regionalnego w Europie
- 1.2. Cele i rola społeczności lokalnych w tworzeniu odnowy wsi. Model bawarski i austriacki
- 1.3. Program wsparcia przedsięwzięć rozwoju lokalnego
- 1.4. Symbole i artefakty najlepszych praktyk w ramach odnowy wsi w krajach zachodnich
- 1.5. Podsumowanie

Rozdział 2. PROBLEMATYKA WSI I ROLNICTWA W ROZWOJU REGIONALNYM POLSKI

- 2.1. Czynniki rozwoju obszarów wiejskich – stymulanty i destymulanty
- 2.3. Programy rozwoju obszarów wiejskich w Polsce – analiza porównawcza
 - 2.3.1. Pomorski Program Odnowy Wsi – idea odnowy wsi, geneza i organizacja
 - 2.3.2. Powiat nakielski – „Sami sobie”
 - 2.3.3. Odnowa wsi w województwie śląskim
 - 2.3.4. Wsie tematyczne
- 2.4. Podsumowanie

Rozdział 3. STRATEGIA ROZWOJU LOKALNEGO – WYMIAR SPOŁECZNY, EKONOMICZNY I ŚRODOWISKOWY

- 3.1. Istota i czynniki rozwoju lokalnego i regionalnego
- 3.2. Koncepcje rozwoju regionalnego
- 3.3. Zrównoważony rozwój i konkurencyjność regionów
- 3.4. Mierniki rozwoju regionalnego
- 3.5. Strategia jako instrument zarządzania rozwojem lokalnym i regionalnym.
Kierunek rozwoju
- 3.6. Monitoring rozwoju regionalnego
- 3.7. Podsumowanie

Rozdział 4. OPOLSKI MODEL ODNOWY WSI – BUDOWANIE SYSTEMU ODNOWY WSI W LATACH 1996–2007

- 4.1. Charakterystyka ukierunkowań rozwojowych województwa opolskiego
- 4.2. Rozwój programu Odnowy Wsi w regionie i jego perspektywy

4.3. Efektywne podejście do budowania rozwoju terenów wiejskich – aktywne uczestnictwo i zasady budowania programu odnowy wsi

4.4. Budowanie strategii rozwoju obszarów wiejskich. Planowanie w procesie odnowy wsi

4.5. Funkcjonowanie programu odnowy wsi - instrumenty wsparcia

4.6. Podsumowanie

Rozdział 5. WERYFIKACJA MODELU ORAZ METODY I NARZĘDZIA JEGO WDRAŻANIA

5.1. Doświadczenia europejskie – przykłady procedur wyboru i oceny projektów

5.2. Metody wyboru projektów do realizacji

5.3. Metody wyboru projektów do realizacji w ramach planu odnowy wsi – rozwinięcie modelu

5.4. Weryfikacja metody wyboru projektów rozwoju lokalnego – studium przypadku

5.5. Monitoring i ewaluacja wdrażania strategii rozwoju lokalnego

Zakończenie i wnioski

Spis tabel

Spis wykresów

Spis schematów

Załączniki

Obszary wiejskie stanowią 93,4% terytorium Polski, zatem problematyka wsi, w szczególności aspekty związane z jej rozwojem, to zagadnienia niezwyklej wagi. Tematyce tej poświęcono wiele uwagi zarówno na poziomie krajowym, jak i Unii Europejskiej – powstały programy wsparcia rozwoju wsi i rolnictwa. Przyjmowały one postać mechanizmów mających uporządkować i usprawnić działania podejmowane na terenach wiejskich (programy) oraz inicjatyw służących wymianie doświadczeń (kongresy, spotkania grup odnowy wsi, wizyty studyjne w kraju i za granicą, doradztwo itp.). W ten sposób powstał ruch odnowy wsi, którego istotą była oddolna mobilizacja mieszkańców. W procesie odnowy kluczowe znaczenie mają niematerialne czynniki rozwoju związane z tożsamością lokalną i wartościami, jakie wieś wnosi w kapitał społeczny.

Aktywne uczestnictwo w tworzeniu programu odnowy oraz zdobyte doświadczenie w pracy z mieszkańcami wsi (warsztaty, doradztwo, spotkania nieformalne, konferencje, kongresy) stały się dla autora dodatkowym impulsem do podjęcia tej tematyki jako pracy badawczej. Zgłębianie zagadnień funkcjonowania programów w kraju i za granicą doprowadziło do skryształowania się idei opracowania kompleksowego i uniwersalnego modelu odnowy wsi. Praca z uczestnikami ruchu odnowy, dając niezwyklej satysfakcję, pokazała, że program powinien być rozwijany, a nie bazować na tych samych schematach, co z kolei wskazuje na ciągłą potrzebę usprawniania funkcjonowania programu odnowy wsi.

Proces przechodzenia od gospodarki centralnie planowanej do rynkowej okazał się szczególnie trudny dla mieszkańców polskich wsi. Szybko zachodzące zmiany mocno oddziaływały na zachowania jednostek, jak i lokalnych społeczności. W tych warunkach kształtowały się liczne grupy kreatywnych liderów, którzy potrafili się dostosować do nowych warunków i – poprzez umiejętne wykorzystywanie koniunktury oraz realistyczne planowanie – pozytywnie wpływać na rozwój lokalny. Efekt działań takich grup inicjatywnych na Opolszczyźnie obserwuje się szczególnie od roku 1996 – jest nim coraz większe zainteresowanie mieszkańców wsi aktywnym wpływaniem na wszechstronny rozwój swoich lokalnych wspólnot.

Identyfikując bariery rozwoju obszarów wiejskich, można postawić pytanie badawcze: Na ile rozwiązywanie tych problemów stanowi szansę rozwojową wsi w przyszłości? W polityce Unii Europejskiej zwraca się uwagę na konieczność wielofunkcyjnego (trwałego i zrównoważonego) rozwoju obszarów wiejskich, a nie tylko przez rozwijanie rolnictwa. W polityce tej dominuje dążenie do zróżnicowania modelu rozwoju gospodarki, dającego

podstawy do wypracowania strategii rozwoju opartej na faktycznych potencjałach danego obszaru. To spojrzenie na obszary wiejskie sprzyja ewolucji wspólnej polityki rolnej. Kolejnym aspektem analizy jest zmiana oczekiwań grup konsumenckich, które mogą i chcą płacić więcej za produkty ekologiczne. Ten kontekst może wynikać z rosnącego wpływu globalizacji na rozwój wsi i rolnictwa, co przekłada się na wielkość, rodzaj i strukturę produkcji.

Obszary wiejskie niezależnie od kraju i jego zamożności znajdują się zwykle w najslabiej gospodarczo rozwiniętych regionach tych krajów. Analizując uwarunkowania rozwoju obszarów wiejskich w Polsce w porównaniu z krajami Unii Europejskiej, trzeba stwierdzić, że sytuacja u nas nie jest korzystniejsza i wymaga doskonalenia systemu tworzenia i realizacji strategii rozwoju obszarów wiejskich.

Hipoteza badawcza i cel pracy

W pracy przyjęto do udowodnienia następującą hipotezę badawczą:

Skuteczne sterowanie przemianami zachodzącymi na obszarach wiejskich w warunkach regionów Polski wymaga internalizacji problematyki rozwoju wsi i rolnictwa zarówno do procedur planowania jak i wdrażania polityki rozwoju na poziomie lokalnym i regionalnym, przy czym integralnymi elementami tej polityki powinny być:

- kryteria wyboru projektów rozwoju,
- monitorowanie i ewaluacja wdrażania projektów i programów.

Na podstawie sformułowanej hipotezy określono główne cele pracy:

- cel poznawczy – budowa założeń (modelu) programu internalizującego odnowę wsi do dokumentów i procedur planistycznych na poziomie lokalnym i regionalnym;
- cel użyteczny – sformułowanie praktycznych narzędzi (kryteria wyboru, wskaźniki monitorowania) oraz rekomendacji warunkujących implementację opracowanych założeń programu do sfery realnej na poziomie lokalnym i regionalnym.

W dysertacji przedstawiono propozycje założeń odnowy wsi i wdrożenia narzędzi usprawniających funkcjonowanie programu odnowy wsi. Sprawnie funkcjonujący program warunkuje skuteczność i efektywność zaplanowanych działań podejmowanych w ramach programu odnowy wsi.

Z uwagi na złożoność problematyki konieczne jest skupienie uwagi na zagadnieniach określających zakres prowadzonych badań:

- analiza programów rozwoju lokalnego z położeniem szczególnego akcentu na wdrażane programy odnowy wsi,
- analiza potrzeb grup odnowy wsi w kontekście rozwijania modelu odnowy wsi,
- analiza systemu wyboru projektów wspieranych w ramach podejmowanych działań na terenie gminy i sołectwa,
- analiza sprawozdań gminnych i sołectkich z realizacji projektów odnowy wsi,
- analiza i opracowanie kryteriów wyboru projektów,
- monitoring i ewaluacja realizowanych projektów w ramach planu odnowy wsi.

Problematyka badawcza

W pracy przedstawiono kształtowanie się rozwoju obszarów wiejskich w Europie w obliczu głębokiego kryzysu, który dotknął obszary wiejskie w ostatnich latach, obejmując wszystkie wymiary rozwoju: społeczno-kulturalny, ekonomiczny i ekologiczny. Praca zawiera genezę pierwszych inicjatyw, które w późniejszym czasie przełożyły się na kompleksowy plan rozwoju obszarów wiejskich. Przytoczone przykłady pokazują, w jaki sposób kraje europejskie odpowiedziały na rosnącą biedę na obszarach wiejskich. O sukcesie zdecydowały podjęte inicjatywy lokalne, które zaangażowały miejscową społeczność w działania innowacyjne. Zawarte w pracy przykłady wskazują na kształtowanie się różnych modeli odnowy wsi. Próba porównania tych modeli wskazuje na różnice w rozumieniu i podejściu.

Kolejne rozważania zostały poświęcone analizie sytuacji obszarów wiejskich w Polsce. Po wejściu naszego kraju do Unii Europejskiej wieś polska stanęła przed wieloma problemami, z którymi musiała się uporać. Ujawnił się wówczas bardzo wyraźnie podział regionów w Polsce pod względem poziomu ich rozwoju – na te rozwijające się bardzo dobrze i te zapóźnione. Wskazano szanse i bariery rozwoju tych pierwszych i tych drugich obszarów. Praca zawiera również porównanie wdrażania programów rozwoju na obszarach wiejskich w kilku przodujących (w tym zakresie) województwach. Przykłady programów: nakielskiego, pomorskiego i śląskiego, inspirowane doświadczeniami opolskimi, zapoczątkowały szeroką dyskusję nad stworzeniem kompleksowego i uniwersalnego programu, dzięki któremu wszystkie województwa – stosownie do ich potrzeb – będą mogły wdrażać program odnowy

wsí. Analiza zawarta w niniejszej pracy wskazuje na kluczowe warunki sukcesu, jak również sposoby uniknięcia ewentualnych porażek przy wdrażaniu tego programu.

Teoretyczne rozważania na temat definicji i sposobów podejścia do rozwoju lokalnego i regionalnego dają podstawy do tworzenia szczegółowych modeli. Koncepcje i strategie zrównoważonego rozwoju i konkurencyjności regionów stają się szansą rozwoju gospodarki, również na obszarach wiejskich. Konkurencyjność regionów w dużym stopniu zależy od sprawności funkcjonowania instytucji otoczenia biznesu (instytucje, infrastruktura, samorządy itp.), która przekłada się na innowacyjność działań. Istniejące powiązania i kooperacja w różnych obszarach funkcjonowania na rynku regionalnym i lokalnym sprzyjają rozwojowi procesów innowacyjnych i postępowi technologicznemu. Te procesy mają również istotny walor społeczny. Mamy tu do czynienia z procesami uczenia się i gospodarką opartą na wiedzy jako czynnikami rozwoju na poziomie regionalnym i lokalnym.

Przeprowadzona analiza parametrów rozwoju regionalnego wskazuje na możliwość identyfikacji łańcuchów jako wzorców określonych polityk w kontekście zrównoważonego rozwoju. Istotnym elementem jest również analiza i ocena strategii rozwoju lokalnego i regionalnego według kryterium skutecznego zarządzania rozwojem. Analiza zintegrowanego podejścia do budowania strategii rozwoju oraz monitoringu realizacji wybranych elementów polityki rozwoju pozwoliła na sformułowanie rekomendacji dotyczących doskonalenia modelu rozwoju obszarów wiejskich w województwie opolskim. Wydzielenie swoistych etapów działania może stać się praktyczną mapą działań na rzecz rozwoju obszarów wiejskich.

Kolejnym elementem pracy jest prezentacja Opolskiego Programu Odnowy Wsi jako próby rozwiązywania problemów rozwoju na poziomie regionalnym i lokalnym. Przedstawiono doświadczenia procesu wdrażania Programu Odnowy Wsi w latach 1996–2007. Analiza problemów i dobrych praktyk realizowanych na obszarach wiejskich doprowadziła do zbudowania kompleksowego modelu programu odnowy wsi w województwie opolskim. Na bazie doświadczeń europejskich od roku 1997 został zapoczątkowany proces wprowadzania rozwiązań mających na celu poprawę warunków życia mieszkańców. Rozwój obszarów wiejskich i przystąpienie Polski do Unii Europejskiej miały duży wpływ na kształtowanie się modelu i proces wdrażania odnowy wsi w województwie opolskim. Zaproponowano nowe elementy uzupełniające program rozwoju obszarów wiejskich o: dopracowanie (1) elementów strategii rozwoju lokalnego, (2)

propozycję narzędzi wdrażania i monitoringu realizacji programu odnowy wsi, (3) ewaluację wdrażanych inicjatyw oraz (4) analizę i ocenę możliwości finansowania przedsięwzięć.

Badania podsumowuje zestawienie kluczowych elementów sprzyjających odniesieniu sukcesu w początkowej fazie programu odnowy wsi. Przeprowadzono próbę weryfikacji modelu odnowy wsi i narzędzi jego wdrażania. Zaprezentowane zostały różne przykłady i doświadczenia krajów realizujących programy rozwoju na obszarach wiejskich: angielskich, finlandzkich, walijskich wdrażających działania w ramach programu LEADER. W kontekście analizy doświadczeń europejskich została dokonana również analiza strategii rozwoju lokalnych grup działania w województwie opolskim według kryterium wyboru projektów w ramach wdrażania podejścia LEADER. Analiza modelu tworzenia strategii i wdrażania programów wskazuje na elementy wspólne z doświadczeniami opolskimi. Weryfikacja różnych kryteriów wyboru projektów ma na celu wskazanie możliwości stworzenia kompleksowego systemu wyborów projektów w ramach realizowanego Programu Odnowy Wsi Województwa Opolskiego. Wybór projektów został oparty na badaniach sprawozdań gminnych i sołectkich z gmin i wsi oficjalnie przyjętych w ramy Opolskiego Programu Odnowy Wsi. Analizę przeprowadzono w obszarze czterech zidentyfikowanych elementów związanych z „potencjałem rozwoju wsi” obejmującym (według autora): tożsamość wsi i wartości życia wiejskiego, standard życia (infrastruktura), jakość życia (warunki duchowe) oraz warunki ekonomiczne. Efektem przeprowadzonej analizy była identyfikacja obszarów najmocniej wspieranych przez gminy i sołectwa, jak również ocena zaangażowania mieszkańców w realizowane przedsięwzięcia.

Na podstawie przeprowadzonych badań sformułowano ogólniejsze spostrzeżenia i wnioski w zakresie wykonalności programu odnowy wsi:

- Każda forma interwencji może zostać zmodyfikowana, ulepszona – model odnowy wsi jest w tym przypadku jednym ze sposobów udzielania odpowiedzi jak tego dokonać.
- Instrumenty wsparcia rozwoju lokalnego definiowane są na podstawie zbioru założeń (przypuszczeń); analiza mid-term i ex-post realizowanych działań daje możliwości oceny i korygowania przyjętych rozwiązań.
- Realizacja programu odnowy wsi związana jest z ponoszeniem wysokiego ryzyka, co z kolei może prowadzić do niepowodzeń – analiza ma służyć dostarczeniu użytecznych informacji i wyciągnięciu szczegółowych wniosków płynących z tych porażek.

- Wdrażanie różnorodnych form wsparcia w ramach odnowy wsi związane jest z pojawieniem się zarówno efektów synergii, jak i sprzeczności – analiza pomocna jest w ocenie skali i kierunków tych zjawisk oraz wskazaniu rozwiązań alternatywnych.
- Polityka rozwoju wymaga odpowiedniego zaangażowania partnerów władz regionalnych – co poprawia transparentność działań operacyjnych realizowanych w ramach polityki wsparcia w stosunku do szerszego grona odbiorców oraz wpływa na stopień zaangażowania zainteresowanych.
- Planowanie strategiczne rozwoju przyczynia się do podniesienia stopnia zrozumienia problemów, zaprogramowanych efektów i potencjalnych rozwiązań, a sama ewaluacja projektów i programów staje się narzędziem tworzenia kultury innowacji w regionie.

Istotnym elementem podjętych badań była próba oceny oddziaływania odnowy wsi w kontekście rozwoju obszarów wiejskich całego kraju. W pracy dowiedziono, że skuteczne sterowanie przemianami zachodzącymi na obszarach wiejskich wymaga – z jednej strony – włączenia problematyki wsi i obszarów wiejskich do procedur planowania strategicznego i operacyjnego w wymiarze lokalnym i regionalnym. Z drugiej strony niezbędne jest wdrożenie zaproponowanego w niniejszej pracy modelu zarządzania odnową wsi poprzez:

- stworzenie kryteriów wyboru projektów rozwoju lokalnego uwzględniającego potrzeby rozwoju wsi i obszarów wiejskich,
- monitoring i ewaluację wszystkich faz procesu wdrożenia takiego systemu.

Zaproponowano założenia i procedury planowania strategicznego i operacyjnego rozwoju wsi i obszarów wiejskich w opolskim modelu odnowy wsi. Jego istotą jest internalizacja problematyki wsi i obszarów wiejskich do procesu tworzenia strategii rozwoju obszarów wiejskich oraz wdrażania programu odnowy wsi.

W pracy zawarto propozycję metody wyboru projektów rozwoju lokalnego do realizacji i dofinansowania środkami publicznymi (w tym funduszami Unii Europejskiej). Weryfikacji zaproponowanej metody wyboru projektów rozwoju dokonano na przykładzie lokalnej strategii rozwoju w gminie Łubniany (województwo opolskie) za pomocą przeprowadzonych badań analitycznych. Do analizy wyników badania ankietowego wykorzystano metodę oceny rangi celów i stopnia ich realizacji. Ustalone w pracy kryteria rangowania lokalnych projektów rozwoju umożliwiają uzyskanie optymalnej z punktu

widzenia potrzeb mieszkańców alokacji czasowej realizacji projektów rozpatrywanych w określonych wymiarach rozwoju. Dowiedziono ponadto, że gmina realizując strategię rozwoju gminy, skupia się na inwestycjach twardych, z kolei mieszkańcy koncentrują się na projektach miękkich. Z przeprowadzonych badań wynika, że mieszkańcy wsi w sposób bardzo wyraźny wskazują na efektywność realizacji działań i możliwość pomnażania pieniędzy zainwestowanych w działania miękkie.

Ponadto zaprojektowano proces monitoringu i ewaluacji strategii rozwoju lokalnego uwzględniający problematykę rozwoju wsi i obszarów wiejskich.

W związku z powyższym postawioną na wstępie hipotezę badawczą uważa się za udowodnioną.

Materiały źródłowe

Badaniem zostały objęte sołectwa i gminy, które przystąpiły do Programu Odnowy Wsi Województwa Opolskiego od 1997 do 2007 roku (okres badawczy). Dane zostały zebrane z ankiet sprawozdań sołeckich i gminnych. Wybór obszaru badań wynikał przede wszystkim z faktu, że województwo opolskie jako jedno z pierwszych w kraju zainteresowało się tą problematyką i oficjalnie przyjęło odnowę wsi jako program realizowany przez Zarząd Województwa. Wybór tematyki został ponadto podyktowany specyficznym charakterem procesów, które zachodziły na tym obszarze od roku 1997. Głównym źródłem informacji statystycznej były dane uzyskane z Głównego Urzędu Statystycznego, jak również z Urzędu Marszałkowskiego Województwa Opolskiego. Utrudnieniem przetwarzania danych były niepełne informacje przesyłane przez sołectwa i gminy.

Literatura

A

- Aczel A.D., *Statystyka w zarządzaniu*, PWN, Warszawa 2000

B

- Bębenek P., Magryś W., *Metody podejmowania decyzji na etapie wyboru projektów realizowanych w ramach lokalnych strategii rozwoju*, [w:] *Monitorowanie rozwoju regionu – wymiar społeczny, gospodarczy i środowiskowy*, red. K. Malik, Wyd. Instytut Śląski, Opole 2008
- Bębenek P., Kamiński B., *System Monitorowania i Ewaluacji Regionalnej Strategii Innowacji Województwa j. Opolskiego*, Politechnika Opolska, Opole 2008
- Bębenek P., Wilczyński R., *Kształcenie liderów odnowy wsi w Polsce*, [w:] *Kapitał ludzki w rozwoju regionalnym – uwarunkowania makro- i mikroekonomiczne*, red. K. Heffner, K. Malik, Wyd. Instytut Śląski, Opole 2005
- Bębenek P., Wilczyński R., *Renovation of the country in Poland*, [w:] *Human capital as development factor of the region: macro- and microeconomic approach*, red. K. Heffner, K. Malik, Polish Academy of Sciences, Warszawa 2006
- Benio M., Bober J., Hausner J., Kołdras S., Kudłacz T., Mamica K., *Programowanie rozwoju regionalnego – poradnik dla samorządowców województwa*, Kraków, MASY 1999
- Binniecki J., Klasik A., Kuźnik F., *Konkurencyjność województw Górnego Śląska na tle kraju i regionów Polski południowej*, [w:] *Zróżnicowanie poziomu konkurencyjności województw Polski południowej. Materiał z konferencji naukowej*, red. A. Klasik, F. Kuźnik, Akademia Ekonomiczna, Katowice 1997
- Binniecki J., Szczupak B., *Strategia Rozwoju Lokalnego*, [w:] Klasik A., Kuźnik F., *Zarządzanie strategiczne rozwojem lokalnym i regionalnym*, Wyd. Uczelniane Akademii Ekonomicznej w Katowicach, Katowice 2001
- Blaha W., „Agrarische Rundschau” 1966 – pierwsza wzmianka o odnowie wsi
- Blowers A., *Planning for a sustainable development. A report by the Town and Country Planning Association*, Earthscan Publication Ltd., Londyn 1993
- Borys T., *Ekorozwój a tradycyjne strategie rozwojowe*, [w] *Wskaźniki ekorozwoju*, pod red. T. Borysa, wyd. Ekonomia i Środowisko, Białystok 1999

C

- Churchill G.A., *Badania marketingowe, podstawy metodologiczne*, PWN, Warszawa, 2002

D

- Domański R., *Geografia ekonomiczna. Ujęcie dynamiczne*, PWN, Warszawa 2005
- Duczkowska-Małysz K., *Przedsiębiorczość na obszarach wiejskich. W stronę wsi wielofunkcyjnej*, PAN, IRWiR, Fundacja na rzecz Nauki Polskiej, Warszawa

G

- Gordon I.R., Cheshire P.C., *Locational advantage and the lesson of territorial competition in Europe. Conference "Theories of regional development. Lessons for Policies of regional economic renewal and growth"*, Udevalla, Szwecja 1998
- Gorzelak G., Jałowiecki B., *Sukces podstawą polskiej transformacji*, [w:] *Historie sukcesu lokalnego*, Europejski Instytut Rozwoju Regionalnego i Lokalnego UW, Warszawa 1998
- Grosse T.G., *Przegląd koncepcji teoretycznych rozwoju regionalnego*, „Studia Regionalne i Lokalne” 2002, nr 1(8)
- Guinet J., *National Innovation Systems for Financing Innovation*, OECD, Paris 1995

H

- Halamska M., *Wiejskie organizacje pozarządowe*, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, 2008
- Hanusik K., Łangowska U., *Mierzenie poziomu życia i jego uwarunkowania jako podstawa oceny działalności samorządu terytorialnego*, [w:] *Funkcjonowanie samorządu terytorialnego – diagnozy i perspektywy*. Red. –S. Dolata, Uniwersytet Opolski, Opole 1997
- Hausner J., *Postfordowski paradygmat przemysłowy*, „Gospodarka Narodowa” 1994, nr 4
- Heffner K., *Czynniki rozwoju obszarów wiejskich – rola małych miast. Uwarunkowania i kierunki przemian społeczno-gospodarczych na obszarach wiejskich*, red. nauk. A. Rosner, PAN, Warszawa 2005

- Heffner K., Solga B., *Wielokrotne obywatelstwo jako specyficzna forma kapitału ludzkiego*, [w:] *Kapitał ludzki w rozwoju regionu. Uwarunkowania makro- i mikroekonomiczne*, red. nauk. K. Heffner, K. Malik, Opole 2005
- Heffner K., Rosner A., *Czynniki specyficzne wywierające wpływ na potencjał rozwojowy obszarów wiejskich*, [w:] *Wiejskie obszary kumulacji barier rozwojowych*, red. nauk. A. Rosner, Warszawa 2002
- Heskcher E.F., *The Effects of Foreign Trade on the Distribution of Income*, *Economisk Tidshiftr* 1919, No 21

I

- Idziak W., *O Odnowie Wsi – Poradnik*, Fundacja Wspomagania Wsi, Warszawa 2004
- Idziak M., *Do wsi tematycznej drogą rewolucji – I Powiatowy Kongres Odnowy Wsi*, Nysa 17-18 września 2004

K

- Kaczmarczyk S., *Badania marketingowe. Metody i techniki*, PWE, Warszawa 2003
- Kamiński R., „Sami – sobie” – *Odnowa wsi w powiecie nakielskim, protest wobec bezradności i beznadziei – II Kongres Odnowy Wsi*, Gdańsk 2004
- Kamiński R., Kwatera K., *Jak budować Zintegrowaną Strategię Rozwoju Obszarów Wiejskich w ramach Pilotażowego Programu LEADER+? Poradnik dla animatorów Lokalnych Grup Działania*, Fundacja Funduszu Współpracy, Warszawa 2005, „Budowanie lokalnej strategii rozwoju w ramach osi 4. Leader Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013”
- Kamiński R., *Odnowa wsi w integrującej się Europie*, red. nauk. M. Kłodziński, M. Błąd, R. Wilczyński, [w:] *Odnowa wsi i Leader: komplementarność metod rozwoju obszarów wiejskich*, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, 2007
- Kamiński R., *Aktywność społeczna wiejskich. Lokalne inicjatywy organizacji pozarządowych*, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, 2008
- Klasik A., *Koncepcja rozwoju regionalnego Polski na tle zróżnicowań regionalnych. Seminarium nt. Rozwój regionalny Polski jako element integracji europejskiej*, Sejm RP, 22 kwietnia 1997

- Klasik A., *Lokalny rozwój gospodarczy i metody jego badania. Materiały konferencyjne: Gospodarka lokalna w teorii i praktyce*, Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu nr 734, Wrocław 1996
- Klasik A., Kuźnik F., *Zarządzanie strategiczne rozwojem lokalnym i regionalnym*, Wyd. Uczelniane Akademii Ekonomicznej w Katowicach, Katowice 2001
- Klawiter K., *Pomorski Program Odnowy Wsi – idea odnowy wsi, historia i organizacja – II Kongres Odnowy Wsi*, Gdańsk 2004
- Kłodziński M., *Czynniki hamujące i pobudzające rozwój obszarów wiejskich – Polski Kongres Odnowy Wsi*, Opole 2002
- Kłodziński M., *Aktywizacja społeczno-gospodarcza gmin wiejskich i małych miast*, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN 2006
- Kłodziński M., Błąd M., Wilczyński R., *Odnowa wsi wobec wyzwań współczesności*, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, 2007
- Kłodziński M., *Rola Fundacji „Europejski Fundusz Rozwoju Wsi Polskiej” w procesie wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich*, pod red. nauk. M. Błąd i Doroty Klepackiej-Kłodziejewskiej, Społeczno-ekonomiczne aspekty rozwoju polskiej wsi, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN 2007
- Kołdras S., Kudłacz T., Mamica K., *Programowanie rozwoju regionalnego – poradnik dla samorządowców województwa*, MASY, Kraków 1999
- Kolarska-Bobińska L., Rosner A., Wilkin J. (red.), *Przyszłość wsi polskiej. Wizje, strategie, koncepcje*, Warszawa 2001

L

- Leven Ch., *Lokalne inicjatywy na rzecz rozwoju gospodarczego*, [w:] *Gospodarka samorządów terytorialnych w świetle doświadczeń amerykańskich*, red. L. Salamon, R. Seidel, P. Bury, M. Markowski, Techeko, Łódź 1995
- Lundvall B.A., *Innovation policy in the globalizing learning economy*, [w:] *Konferencja poświęcona Ph. Aydalotowi*, Paryż 29–30 czerwca 1998

M

- Malik K., *Efektywność zrównoważonego i trwałego rozwoju w wymiarze lokalnym i regionalnym*, Wyd. Instytut Śląski, Opole 2004

- Malik K., *Monitorowanie efektywności zrównoważonego i trwałego rozwoju*, [w:] *Rola małych regionów w rozwoju społeczno-gospodarczym kraju i integracji europejskiej*, red. K. Heffner, Biuletyn KPZK – zeszyt 212, PAN, Warszawa 2004
- Markowski T., *Od konkurencji zasobów do konkurencji regionów*, „Samorząd Terytorialny” 1996, nr 12
- Markowski T., Stawasz D., *Ekonomiczne i środowiskowe aspekty zarządzania rozwojem miast i regionów*, Wyd. Uniwersytet Łódzki 2001
- Markowski T., *Realizacja polityki regionalnej poprzez wzrost konkurencyjności regionów. Pozafinansowe instrumenty rozwoju regionalnego*, [w:] *Polityka regionalna w Polsce, cele, procedury, instytucje*, Warszawa 24–25 września 1998
- Markowski T., *Zarządzanie rozwojem miast*, PWN, Warszawa 1999
- Markowski T., Kot J., *Ekonomiczne i finansowe instrumenty polityki przestrzennej*, „Samorząd Terytorialny” 1992, nr 12
- Matteaccioli A., *Sposoby finansowania polityki regionalnej w problematyce środowiska innowacyjnego*, [w:] „Studia Regionalne”, Akademia Ekonomiczna w Poznaniu, Centrum Badań Gospodarki Regionalnej, Poznań 1995
- Mainz J., MD, Ph.D., *Monitoring the quality of care using clinical indicators – Project Manager, The National Indicator Project, Denmark Associate Professor, University of Aarhus, Denmark*
- *Międzynarodowa konkurencyjność polskiego przemysłu – program polityki przemysłowej na lata 1995–1997*, MPiH, Warszawa 1995
- Morski F., *Odnowa Wsi w Województwie Śląskim – II Kongres Odnowy Wsi*, Gdańsk 2004

N

- Nowak E., *Dobór cech dla porównań wielokryterialnych*, „Przegląd Statystyczny” 1985, nr 2

O

- Obrębalski M., *Rozwój regionalny – identyfikacja, pomiar i ocena*, [w:] *Gospodarka lokalna w teorii i praktyce*, Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu 2002, nr 939, Wrocław

- Ohlin B., *Interregional and Internationale Trade*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 1933

P

- Parysek J., *Gospodarka lokalna w warunkach wolnego rynku i samorządowych struktur społecznych*, [w:] *Rozwój lokalny i lokalna gospodarka przestrzenna*, red. J. Parysek, Wyd. Naukowe, Poznań 1996
- Porter M.E., *Cluster and the new economics of competition*. "Harvard Business Review" Nov. – Dec. 1998
- Potoczek A., *Polityka regionalna i gospodarka przestrzenna*, Wyd. TNOiK i Centrum Kształcenia i Doskonalenia Kujawscy, Toruń 2003

R

- Rosner A., *Przestrzenne zróżnicowanie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich*, [w:] *Szanse rozwoju regionów – uwarunkowania społeczne, ekonomiczne i środowiskowe*, red. K. Heffner, K. Malik, Wyd. Instytut Śląski, Opole 2007
- Rosner A., *Wiejskie obszary skumulowanych barier rozwojowych*, red. nauk. A. Rosner, PAN, Warszawa, 2002
- Rosner A., *Lokalne bariery rozwoju obszarów wiejskich. Wiejskie obszary problemowe pod kątem widzenia rozwoju gospodarczego*, FAPA, Warszawa 2000
- Rosner A., *Zróżnicowanie przestrzenne obszarów wiejskich w Polsce. Uwarunkowania i kierunki przemian społeczno-gospodarczych na obszarach wiejskich*, red. nauk. A. Rosner, PAN, Warszawa 2005

S

- Schawerda P., *Zukunftsfähigkeit durch Landentwicklung und Dorferneuerung Kurzfassung*, Europejskie Stowarzyszenie Rozwoju Obszarów Wiejskich i Odnowy Wsi ARGE, Wiedeń 2002
- Senge P., *Human Purpose and the Field of the Future, is the original*, SoL editio 2004
- Senge P., *An Exploration of Profound Change in People, Organizations and Society is the 2005 Doubleday/SoL edition*

- Strahl D., *Metody oceny rozwoju regionalnego*, Wyd. Akademia Ekonomiczna we Wrocławiu, Wrocław 2006
- Szlachta J., *Główne problemy polityki rozwoju regionalnego Polski na przełomie XX i XXI wieku*, [w:] *Strategiczne wyzwanie dla polityki rozwoju regionalnego Polski*, Wyd. Friedrich Ebert-Stiftung, Warszawa 1996

T

- Tendera R., *Tworzenie grup partnerskich*, referat prezentowany na Ogólnopolskim Spotkaniu Organizacji Działających na Obszarach Wiejskich, Maróz 2002

W

- Wilczyński R., *Odnowa wsi perspektywą rozwoju obszarów wiejskich w Polsce – doświadczenia województwa opolskiego*, Fundacja Fundusz Współpracy, Poznań 2002
- Wilczyński R., *Odnowa wsi perspektywą rozwoju obszarów wiejskich w Polsce*, Fundacja Fundusz Współpracy Poznań 2003
- Wade P., Rinne P., *A LEADER Dissemination Guide Book based on programme experience in Finland, Ireland and the Czech Republic, Final Report of the Transnational LEADER Dissemination Project for the Finnish Rural Policy Committee*, 2008
- Wilkin J., *Rolnictwo a społeczeństwo – ewolucja funkcji i relacji. Uwarunkowania i kierunki przemian społeczno-gospodarczych na obszarach wiejskich*, red. nauk. A. Rosner, PAN, Warszawa 2005
- Wilkin J., Błąd M., Klepacka D., *Polska strategia w procesie kształtowania polityki Unii Europejskiej wobec obszarów wiejskich i rolnictwa*, PAN, Warszawa 2006
- *Województwo opolskie regionem zrównoważonego rozwoju – foresight regionalny do 2020. Kluczowe obszary badawcze i opisy scenariuszowe*, red. K. Malik, Politechnika Opolska, Opole 2008
- Wojnicka E., Rot P., Tomowicz P., Brodzicki T., *Regionalny system innowacyjny w województwie pomorskim*, Wyd. IbnGR, 2001
- Wojtasiewicz L., *Czynniki i bariery rozwoju lokalnego w aktualnej polityce gospodarczej Polski. Materiały konferencyjne: Gospodarka lokalna w teorii i*

praktyce, Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu 1996, nr 734, Wrocław

- Wojtasiewicz L., *Ekonomiczne uwarunkowania rozwoju lokalnego*, [w:] *Rozwój lokalny i lokalna gospodarka przestrzenna*, red. J. Parysek, Wyd. Naukowe, Poznań 1996, także [w:] *Gospodarka lokalna w teorii i praktyce*, Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu 1996, nr 734, Wrocław
- Vaesken P., *Le developpement local. Centre de recherches espaces, societes, culture* (maszynospis), Paris 1993

V

- Vaesken P., Zafiropoulou M., ***Economie Sociale: une pratique de régulation territoriale***

Z

- Zegar J., *Z czego będzie się utrzymywać ludność wiejska za 25 lat? Procesy dywersyfikacji ekonomicznej na obszarach wiejskich*, [w:] *Polska wieś 2025 – wizja rozwoju*, Fundusz Współpracy, Warszawa 2005

Ż

- Żylicz T., *Ekonomia wobec problemów środowiska przyrodniczego*, PWN, Warszawa 1998

Pozostałe pozycje

- *A local development strategy for rural Carmarthenshire, Rural Development Plan*, Carmarthenshire Regeneration Partnership 2007
- *A Strategy for Rural Europe*, ECOVAST 1994
- *Broads and Rivers LEADER+ Development Plan*
- *Budownictwo w Dolnej Austrii – założenia odnowy wsi*, Rząd Landu, 1997
- *Department of Trade and Industries*, Raport Rządu Wielkiej Brytanii, London 1995
- DG XVI, *Nowy okres programowania 2000-2006*, Dokument Roboczy nr 3
- *Dörfer – Regionen – Menschen, Dorferneuerung in Niederösterreich*, NÖ Dorferneuerung-Landesverband und Landesgeschäftsstelle für Dorferneuerung, Hollabrunn, 1995

- Europejska Konferencja na Temat Rozwoju Wsi „Wieś europejska – perspektywy na przyszłość”, Cork 7–9 listopada 1996
- *En Empirical Assessment of Factor Shaping Regional Competitiveness in Problem Regions*, Commissions of the European Communities Brussels. Luxembourg 1990
- European Innovation Scoreboard 2007
- *Ewaluacja projektów*, Komitet Pomocy Rozwojowej (Development Assistance Committee – DAC) Organizacji Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (Organization for Economic Cooperation and Development – OECD), *Przewodnik po metodach ewaluacji na okres 2007-2013*
- *From strategy to action: Project selection – Innovation in rural areas*, Notebook No. 3 LEADER European Observatory, 1998
- *Instrumenty transferu technologii i pobudzania innowacji. Raport uzupełniający*, Zespół Zadaniowy ds. Polityki Strukturalnej w Polsce, Grupa Robocza nr 3, Warszawa 1997
- Katzelsdorf – Region Przemysłowy, Eschenau – Region Moszczowy, Gars am Kamp – Region Leśny
- „Leben in Stand & Land” 1999, nr 3/99, St. Pölten
- *MEANS Collection*, European Commission 1999
- *Neue Wege in Dorferneuerung (Nowe drogi odnowy wsi)*, 1995
- *Powiat Nakielski – „Sami dla Siebie – doświadczenia Programu Odnowy Wsi w Powiecie Nakielskim”*, Starostwo Powiatowe w Nakle nad Notecią, Wydawnictwo „DRUK”, Nakło 2004
- Projekt Rozporządzenia Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi w sprawie szczegółowych kryteriów i sposobu wyboru lokalnej grupy działania do realizacji lokalnej strategii rozwoju w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013, wersja z 28.02.2008 po konsultacjach społecznych
- Raport WYG International – *Przeprowadzenie ewaluacji procesu wdrażania regionalnych strategii innowacji 15 regionów Polski pod kątem implementacji projektów wynikających ze strategii*, listopad 2006, projekt zrealizowany na zlecenie Polskiej Agencji Rozwoju Przedsiębiorczości

- *The New Programming Period 2007-2013, indicative guidelines on, evaluation methods: monitoring and evaluation indicators*, Working Document No. 2
- Towarzystwo ds. Polityki Rolnej i Leśnej – obecnie Austriackie Forum Ekospołeczne
- *Wytyczne dotyczące metodologii przeprowadzania analizy kosztów i korzyści – nowy okres programowania 2007–2013*, Komisja Europejska, Dyrekcja Generalna ds. Polityki Regionalnej, 08/2006

Podstawowe źródła danych statystycznych

- Badaniem objęte są sołectwa i gminy, które przystąpiły do Programu Odnowy Wsi Województwa Opolskiego od 1997 roku.
- Głównym źródłem informacji statystycznej są dane uzyskane z Głównego Urzędu Statystycznego, jak również z Urzędu Marszałkowskiego Województwa Opolskiego. Utrudnieniem przetwarzania danych może być fakt niepełnych informacji przesyłanych przez sołectwa i gminy.
- Zebrano 69 ankiet, wśród 1315 mieszkańców. Opracowanie kwestionariusza ankiety. Analiza danych ankietowych objęła: sprawdzenie danych ankietowych pod względem danych odstających; obliczenie wartości średnich ocen według wymiarów rozwoju dla każdego kryterium.